

In equiliber instabil

La Veglia Confederaziun, part 1: politica

■ **Entaifer paucs decennis è l'Europa vegnida tutgada enturn la mesadad dal 14avel tschientaner d'ina entira retscha da catastrofes. Plirs onns da raccoltas insufficientas cun fomaz en stads la conseguenza d'ina midada dal clima, l'augment da la populaziun e dal spazi d'abitare è sa stagnà. Ils onns 1347/48 è la populaziun da l'entira Europa vegnida tutgada da la pesta, ina populaziun già spussada tras blers onns da fomaz. Almain in terz da la populaziun è morta. Durant quasi 400 onns è la pestilenza rutta ora en intervals pli u main curts ed ha pretendì ses tribut. L'Europa è sa revegnida be plaun a plaun da questa catastrofa. La tema dal futur malsegir era preschenta dapertut.**

Cur che questa crisa è stada surmuntada en il 15avel tschientaner, regivan relaziuns dal tuttafatg differentas. La muria gronda aveva destrui cumplainamain l'equiliber labil tranter la champagna e la citad, tranter prinzi e chavaliers, tranter las regiuns da muntogna e quellas da las planiras. Las citads èn sa refatgas pli spert che la champagna; ils purs ed ils citadins survivents avevan obtegnì dapli pussanza en confrunt cun ils pitschens signurs e chavaliers. E las regiuns da muntogna paran d'avair patì da main da questa crisa che las regiuns pli bassas.

surprendì lur post. L'idea da la responsabladad collectiva en las citads ed en las republicas ruralas ha caracterisà quest sistem politic; paralelas e models latiers en stads da chattar en ils stadi citadins talians dal temp medieval.

Da midadas economicas al nov urden politic

Il temp autmedieval era passà – in temp, en il qual ils umans han producì quasi tut il necessari per viver en lur vischinanza ed han retratg be il sal da dalunsch. Las furmas economicas tradiziunalas han survivì be en paucas regiuns dal territori central da las Alps, qua dentant quasi fin en noss temp.

Surtut per lung da las impurtantas rutas da traffic èn sa sviluppadas novas furmas d'ina agricultura e tratga da muvel spezialisada. Ils purs da las regiuns da muntogna èn sa concentrads pli e pli sin la tratga da muvel, pertge che cun l'export da muvel e pli tard da chaschiel en las grondas citads dal sid e dal nord da las Alps gudagnavan els dapli che cun la cultivaziun dals ers en in temp cun in clima malsegir. Ils purs da la planira percurter han intensivà la cultivaziun dals ers per pudair furnir era graun a la populaziun da muntogna. Uschia è sa sviluppà in grond traffic da rauba tranter las regiuns da muntogna e las planiras dad omaduas varts da las Alps, da l'Alsazia fin en la Lumbardia; las citads en las planiras han gi en quest regard ina funcziun da clav.

Creschament e cunfin

En questa situaziun èn las citads da la planira sa colliadas cun ils chantuns rurali per segirar communablamain quietezza ed urden. Cur che Berna e Turitg han reglè il 1351/53 lur relaziuns cun ils chantuns originars en ina lia cun disposiziuns cumplitgadas, eran las pussaivladads ed ils cunfins da princip già fixads: dad omaduas varts la voluntad da segirar la pasch en il spazi communabel, uschi gliu interess dal tuttafatg different e be pitschnas inclinaziuns da collavurar. Uschia è restà durant tschientaners. L'extensiu dal sistem da lias en il 15avel tschientaner, l'acquist da terras subditas communablas e varsaquantas provas rudimentaras per ina politica coordinada vers l'exteriur n'han midà nagut vi dal fatg ch'igl era strusch pussaivel da pensar ad in agir comunabel.

L'extensiu da la suveranità territoria – la creaziun da territoris coerents – è en noss intschess surtut stada l'ovra da las citads en la planira. Turitg e Berna eran duas grondas pussanzas. Essend che las duas citads han strusch gi la chaschun a rivalitads

Fin la Dieta da Stans (1481) ha existi la Veglia Confederaziun dals otg chantuns.

economicas e politicas, ha la colliaziun da Turitg cun Berna furnì la basa da la Confederaziun. Quella n'è era betg dada dapart, cur che las posiziuns cuntrarias entaifer il sistem da lias èn daventadas pli e pli diras.

Citad e champagna

La populaziun da la champagna ha insistì sin ses vegls dretgs tradiziunals ed è sa dustada cunter l'extensiu dal domini da las citads. Mo suenter grevs e sanguinusi conflicts èsi reussi a las citads da realisar ina furma rudimentara d'ina administraziun moderna. L'epoca dal 15avel al 17avel tschientaner è er stada en noss intschess il temp da las sollevaziuns dals purs, da revoltas da subdits purils e da pitschnas citads che cartevan d'esser privadas da lur vegls dretgs bain acquistads.

Il success da las autoritads è però stà fitg limità: d'incassar taglias directas è stà pussaivel be en cas excepziunals; uschia n'han ellas betg gi la pussaivladad d'instituìr e pajar in'administraziun cun funcziunaris stabels u schizunt da mantegnair in'armada stabla. Las autoritads han stui basar vinavant lur pussanza sin las veglias

structuras administrativas localas; ellas han bain pudì render quellas pli efficacias e simplifitgar ellas in pau, dentant betg renovar questas structuras da fons ensi. En dretgiras, en il militar, en la lavur administrativa dal mintgadi eran ils subdits ina part da la gronda piramida da pussanza. Quella tanscheva d'ina vasta basa da dretgs locals ed uffizis stgalim per stgalim fin a la testa da la pussanza en ils centers signurils.

La finala ha l'augment da las incumbensas publicas sin tut ils secturs manà al rinforzament dal stadi autoritativ. Ina rait adina pli spessa da leschas ed ordinaziuns ha caracterisà la vita dals umans en la citad e sin la champagna. In circol pli e pli cunfinà da famiglias è sa patrùnà dals uffizis lucrativs e d'influenza en la citad e sin la champagna; ina classa da magistrats ha veglià schigliusamain ch'il circol dals privilegiads na vegnia betg pli grond e che la petta possia vegnir repartida sin uschè paucs sco pussaivel. Questa elita politica ha er sviluppà ed empruvà da derasar in nov sentiment da solidaritad.

La Svizra en l'Europa

Entaifer las pitschnas e grondas pussanzas europeicas ch'han dapì il temp medieval tardiv tschertgà intensivamain d'engrondir lur territori, han ils Confederads stui chattar lur plaz. La discordia dinastica e confessionala da l'Europa en il temp modern tempriv ha d'ina vart adina puspè periclità l'autonomia dals chantuns federals, da l'autra vart ha ella purschì ina tscherta protecziun, essend ch'ils stadi rivalisants tegnevan in l'auter a mastrin. Contracts da mercenaris han collià las elites da las citads e da la champagna cun las lutas da las pussanzas grondas, han stgaffi adina puspè novas relaziuns da dependenza e novas constellaziuns da pussanza.

En il vest è la Frantscha daventada il pli impurtant factur da pussanza economica e politica. Pass per pass han ils retgs franzos extendì en il 17avel tschientaner lur territori fin al cunfin occidental da la Confederaziun.

Suenter la Guerra da trent'onns ha la Confederaziun obtegnì en la Pasch vestfalica dal 1648 la garanzia da si' autonomia entaifer il sistem dals stadi europeics.

Il 1513 è stada consolidada la Confederaziun dals 13 chantuns.

Ina lia resistenta ma betg modifitgbla

Tge ha atgnamain tegnì ensem il Confederads? L'unitad declamada savens già

da lez temp n'è betg stada il motiv. La coesiun è plitost stada la conseguenza d'in sistem da conflicts che cuvriavan e bloccavan in l'auter e l'enconuschientscha ch'ils chantuns na possian betg mantegnair lur independenza senza in consens minimal. Ils conflicts tranter citad e champagna, tranter planira e muntogna, tranter signurs e subdits eran uschè complexs ch'els n'han betg pudì vegnir schliads, mabain be mitigiad e controllads. A la Dieta da Stans dal 1481 èn vegnidas formuladas las reglas da la politica confederala e lur cunfins: ina lia resistenta ma betg modifitgbla.

La reformaziun ha confermà la separaziun ch'existiva en noss intschess: ils cunfins confessionalis decleran ina già dapli il foss profund entaifer la rait da lias – foss ch'èn vegnids anc pli profunds en il decurs dals tschientaners suandants. La confessionalisaziun da la politica dals singuls chantuns e da la Confederaziun ha caracterisà l'agir ed il pensar fin en il 19avel tschientaner.

La bainstanza e la pussanza èn sa concentradas en il 17avel e 18avel tschientaner pli e pli en las grondas citads. Il success da l'economia da muntogna, orientada a l'export, l'intensificaziun da l'agricultura en la planira e las furmas temprivas da l'industria èn daventadas pli e pli dependantas da las investiziuns dal chapital da las citads. L'impressari citadin iniziativ ed efficaciu ha cumenzà a caracterisar l'economia svizra.

L'equiliber già adina instabil tranter las diversas forzas e regiuns en la Confederaziun è vegnì periclità pli e pli ed il sistem da lias è vegnì sutminà.

L'urden vegl va en decadenza

Plaun a plaun èn las structuras tradiziunalas dal vegl domini vegnidas crititgads da tuttas varts. L'augment rasant da la populaziun, ch'ha cumenzà en il 18avel tschientaner e ch'è sa mantegnì fin a noss dis, ha midà radicalmain la situaziun economica e sociala dal pajais. Nova bainstanza e nova povradad han fatg stremblir l'urden ch'è sa sviluppà durant tschientaners. Las emprimas furmas da l'industria ed in'agricultura adina pli intensiva n'han betg pli pudì sa sviluppar vinavant entaifer la costituziun economica tradiziunala, e quai malgrà che tant l'industria sco er l'agricultura èn daventadas adina pli impurtantas per la populaziun creschenta.

In'epoca gieva encunter la fin: Il fundament, sin il qual eran sviluppadas en il temp medieval, suenter la gronda crisa dal 14avel tschientaner, las structuras communalas en las citads e sin la champagna, na purtava betg pli. Quest urden vegl, l'Antien Régime, ha pudì vegnir renovà be cun grondas difficultads e cunter la resistenza resoluta da las veglias elites, il sistem da lias n'ha betg pudì vegnir amplifitgà ed adattà a las novas pretensiuns da l'economia e da la societad.

Sco tut ils stadi vischinants ha la Svizra fatg tras ina midada radicala tranter il 1750 ed il 1850: Il stadi agrar è sa sviluppà ad in stadi industrial caracterisà da las citads, la rait d'aristocrazias è vegnida remplazzada d'ina democrazia moderna e la cardientscha en il progress universal ha cumenzà a sa derasar.

L'on 1798 è la Veglia Confederaziun ida a frusta. L'invasiun da truppas franzosas ha dà la frida mortala a questa federaziun da stadi che vegniva alura scurlattada da fermas agitaziuns. Quai è però be stà in'etappa da la gronda midada ch'aveva cumenzà già ditg avant e ch'ha chattà ina fin transitorica pir decennis pli tard.

La preschentaaziun:

Dossier «La Veglia Confederaziun»

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=3453
www.chattà.ch

Utilisar l'ambient

La Veglia Confederaziun, part 2: economia

■ **Bler pli ferm ch'ozendi ha la cuntrada influenzà la vita da noss perdavants: las povras valladas muntagnardas, las regiuns dals lais e dals flums da la Bassa. Ils umans da lur vart han utilisà e furmà l'ambient tenor lur pussaivladads e bagsegns.** Quai n'è tuttavia betg succedi adina en concordanza cun la natira. Er en la citad dal temp medieval hai dà problems concernent la dismessa da ruments; ils gauds han pati tras il diever creschent da lair da construcziun e d'arder. Citads grondas e pitschnas en vegnidas fundadas, en creschidas plaun a plaun u en puspè svanidas. Pir cun il temp han ils purs da muntogna e da la Bassa sviluppa furmas economicas differentas.

Graun e chaschiel: l'agricultura

L'agricultura avant sistschient onns, per exempel en la planira al Lai da Bienna: ina

povra chausa! Almain per nus dad oz. Ina vatga magra, pauc pli gronda ch'in vadè dad oz, tira in

arader da lain che penetrescha strusch in pe en la terra. In pur cun duas vatgas ed in arader vegn considerà sco bainstant. In chaval è uschè char ch'el vegn dà a fit a l'entir vitg sco oz ina maschina da scuder.

En il temp medieval tempriv èn la tratga da muvel e la cultivaziun da graun da chattar in dasper l'autra anc en tuttas regiuns. A partir da 1300 entschaivan ils purs da muntogna a sa spezialisar sin la fabricaziun da chaschiel grass – in art ch'els han surpiglià da l'Italia dal Nord. Il chaschiel è era vegnì exportà en questa regiun, ensemen cun pitschnas muntaneras d'animals da maz. Ulteriurs cumpraders eran da chattar en las citads a l'Ara, a la Reuss u al Rain.

En la Svizra Bassa valeva la devisa «da tut insatge»: surtut cultivaziun da graun, tratga da biestga gronda e manidla, cultivaziun da legums, da puma e da la vit.

En il 18avel tschientaner ha il dumber creschent da la populaziun pretendì novas metodos da producziun: tegnair il muvel en uigl, rimnar la grascha e ladar ils ers, arar cun iseglia ed animals pli fermes. Surtut las pastgiras ch'èn vegnidas giudidas comunablamain durant tschientaners, èn vegnidas repartidas sin ils purs ed utilisadas a moda privata.

Fin enturn circa 1850 furmavan l'agricultura e la tratga da muvel la basa da l'economia svizra. La Svizra Bassa produciva granezza, spezialmain salin e spelta; avaina vegniva plantada sco pavel per ils numerus chavals. Vers la fin dal 18avel tschientaner è creschida la muntada dal tartuffel enormamain. Grazia a metodos modernas da cultivaziun ed a culturas intensivas ha la raccolta da l'agricultura indigena pudì star a pèr a l'augment da la populaziun. L'amplificaziun da la rait da viaier suenter il 1850 ha pussibilità l'import

da products pli bunmartgads ch'han periclità quest equiliber.

Colliaziuns pli e pli entretschadas: traffic e commerzi

Il commerzi che manava enturn il 1400 in pèr ballas da launa da Constanza e Bellinzona stueva pajar taxas da passagi a betg main che indesch duanas. Vitiers vegnivan ils custs per ils berniers e lur animals da sauma e per las trais fin quatter pernottaiziuns. In navigatur fascheva il viadi da Lucerna a Basilea sin la Reuss e sin il Rain en in di. Ma er el stueva pajar dazi en plirs lieus ed accidents tras cupitgar ed urtar sin il furs succedivan savens. Chars da rauba vegnivan applitgads praticamain be en las planiras da la Bassa ed er qua èn las vias vegnidas cuvradas cun sulada pir en il 18avel tschientaner.

Malgrà talas cundiziuns stanclentusas traversava ina rait da rutas da commerzi la Svizra: ella fascheva part d'in sistem europeic da traffic. Quel permetteva da transportar en il pajais bains da luxus, urdains da mintgadi e vivonda. El pussibilitava d'exportar chaschiel, animals e textiles en la Lombardia u en auters pajais. Pir uschia han las singulas regiuns pudì sa spezialisar a partir dal 1600. A partir da quest mument n'eran ellas però betg ablas da proveder sasezzas.

Lavur da fabrica a chasa: industria avant l'industria

Enturn il 1750 offrivan negoziis nobels a Rio de Janeiro u Veracruz taila da saida svizra en gronda seleziun; martgadants d'uras a Londra vendevan pendulas dal Giura svizzer. Tar omadus products helveticos era la lavur a chasa da gronda muntada. Ella vegniva fatga en vitgs apparentamain idillics dal Giura e da la Bassa che parevan d'esser bainstants. L'augment da la populaziun ha gè per consequenza in dumber pli e pli grond da purs pitschens e schurnaliers ch'han stuì sa cuntentar cun ers minimalis e cun varsaquants animals manidels. La veglia populaziun indigena u ils vischins dal vitg han mantegnì per sazez il giudiment dal terren comunabel. Da tge duevan viver ils fulasters?

Interprendiders da las citads han gè ina resposta. Dapi il 17avel tschientaner laschavan els seser al taler per lur avantatg forzas da lavur bunmartgadas da la champagna. Purs pitschens faschevan chalschiel, tessevan saida u fabrigavan parts d'uras.

En il 18avel tschientaner gudagnava per exempel in quart da la populaziun dal chantun da Turitg il paun da mintgadi cun elavurar la mangola. Geneva è daventà il grond center d'uras da l'Europa; l'entira regiun dal Giura era dependenta da la citad. En la Svizra Orientala è la fabricaziun da tailas da glin indigen e da mangola importada sa sviluppada ad ina da las industrias las pli impurtantas. Basilea è daventà il center da la tessaria da bindels da saida ed è restà quai fin en il 20avel tschientaner.

Agricoltura en la Svizra Bassa (1670).

Blers dals products mezfinids en la chasetta da purs vegnivan elavurads vivand en las uschenumnadas manufaturas medemamain da forzas da lavur bunmartgadas. Durnas ed umens da la champagna montavan qua uras, picturavan porcellana, suernavan saida u stampavan tailas. Las manufaturas eran las precursuras da las fabricas da pli tard.

Aua, laina e crappa: materias primas avant l'isch-chasa

Tgi ch'admira las imposantas chasas da purs en l'Argovia ed en il chantun Berna cun lur tetgs lads e profunds na duess betg embliadar il suandant: mintgin da quests edifizis ha «custà» in bun toc guaud. Per la construcziun da la tetgaglia e da las paraids han ins duvrà fin a 100 plantas autas. A partir dal 1500 han praticamain tut las vischnancas relaschà urdens da laina; quels reglavan en tut ils detagls la repartiziun da la laina d'arder e da construcziun als members da la vischnanca.

Sper arschiglia, turba e crappa è la laina stada per noss antenas la pli impurtanta materia prima e purtadra d'energia. Or da laina han ins taglià cups, stgadellas e pals da vits; laina serviva per far saivs, per stgaur la platta e la pigna, per construir punts e per elavurar metals. Schizunt abitadis allontanads n'eran tuttavia betg circumdads da guauds da paraulas, mabain savens da chagiom selvadi.

Per ils mastergnants era l'aua la furnitura d'energia principala. Ella metteva en moviment las rodas dals mulins da graun e da chonv; cun forza d'aua èn vegnids laminads ils metals e squitschà ieli da ravas e nuschs. Maschinas muventadas da l'aua eran da chattar en las minieras, per exempel per ventilar las galarias. La Svizra d'antruras ha numnada-

main explotà en blers lieus cotgla e metals, er sche l'explotaziun era plitost pitschna.

Mirs e portas: viver en la citad

Els avessan oz cumadaivlamain plaz en in stadion da ballape da mediocra grondezza, ils radund 10 000 abitants da Geneva, Basilea, Berna e Turitg. En las autras citads da la Veglia Confederaziun viveva anc pli pauca glied, malgrà la miraglia imposanta, fortificaziuns e portas da la citad.

Talas portas vegnivan serradas mintga notg fin suenter l'onn 1800. Quai è significativ per las diversas furmas da viver en la citad e sin la champagna. La gronda part da la populaziun viveva da l'agricultura; l'economia da la citad sa basava dentant sin il mastergn ed il commerzi.

Stan da fiera e lavuratori: lavurar en la citad

La piazza centrala per il commerzi era il martgà da la citad. Sco martgà annual serviva el cun in u plirs terminis annuals al barat cun il conturn ed al commerzi tranter las regiuns. Il martgà emmil provedeva la populaziun da la citad e dal conturn. En omadus furmas mobilisava il martgà numerusa glied – durnas da fiera e cumpraders, fabrigants ed acquistaders dals products. La controlla e l'execuziun dal martgà eran organisadas en tut ils detagls. I deva fieras spezialas (fiera da muvel, da peschs e da portgs), i deva funcziunaris da la citad che survegliavan la qualitat ed ils pretschs e ch'examinavan ils pais e las mesiras applitgads.

Praticamain tut ils mastergnants appartegnevan ad ina mastergnanza u ad ina so-

Vista da la citad dad Aarau (1612).

E quai tut en in spazi fitg stretg: La citad medievals da Bulle ha ina ladezza da 150 meters ed ina lunghezza da 400 meters, a Berna muntan las distanzas correspundentas a radund 175 e 650 meters. Questa citad è creschida en il 14avel tschientaner per 500 m en la lunghezza, n'è dentant betg s'extendida pli fitg fin en il temp modern.

La citad d'antruras era umida e malsana, cun streglias stretgas e stgiras ed en il temp medieval per il solit senza sulada. Ella spizzava e tuffava, pertge ch'excrementes e ruments vegnivan bittads en las stretgas tranter las chasas, en ils uschenumnads «Ehgräben». Las auas persas currivan avertamain vers il flum, vers la riva dal lai u en il foss da la citad. Portgs e giaglinas gievan per las vias enturn e stgavavan en ils pitschens curtins davos las chasas en retscha.

La populaziun da la citad viveva en la tema permanenta d'in incendi. La citadina da Losanna è vegnida devastada dal feu il 1365 ed il 1384, Frauenfeld è daventà in'unfrenda da las flommas il 1771 ed il 1788.

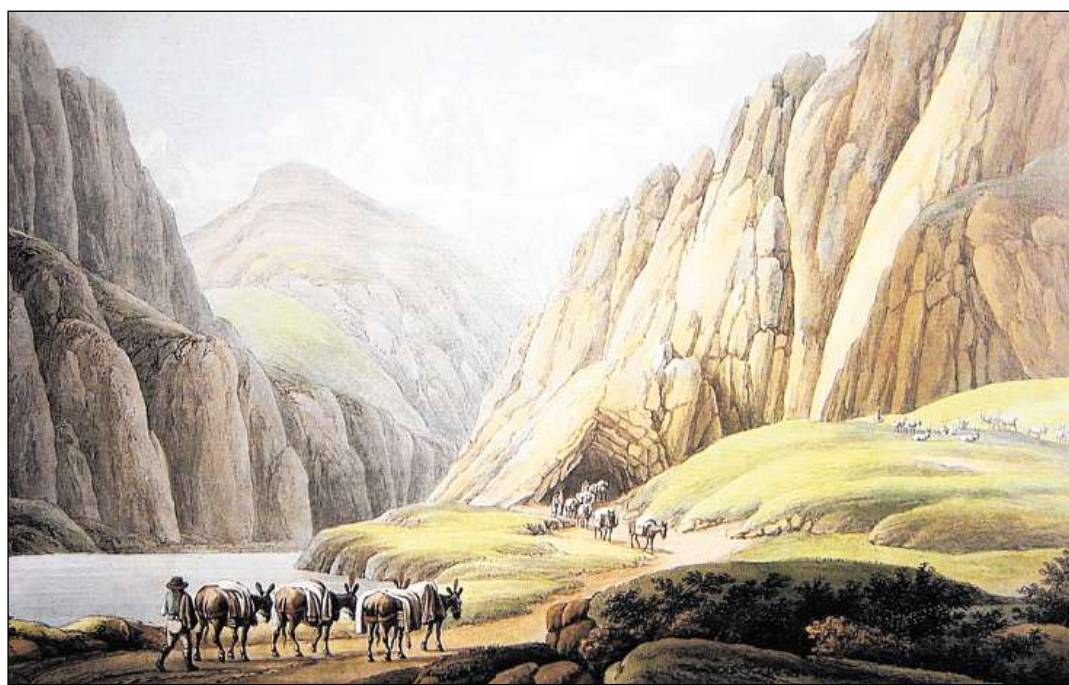
En questas associaziuns s'univan professiuns sumegliantas. A la societad dals ferrers lucernais n'appartegnevan betg be ils ferrers da chavals, da guttas, d'arom e da spadas, mabain er ils ferrers da buis, ils urers, serrers, stagners e culaders da zin: ins vuleva excluder la concorrenza estra, per exempel maisters mastergnants e martgadants d'ordifer. L'execuziun d'in mastergn en la citad è restà in privileg resalvà exclusivamain als maisters organisads en las mastergnanzas; quels avevan d'observar las restricziuns ch'els avevan sez fixà en lur statuts: tants e tants giarsuns dastgavan vegnir occupads dal maister cusunz, tantas e tantas pels dastgavan vegnir cuntachadas en in onn. Sch'il maister mastergnant muriva, gievan ils blers da ses dretgs a la vaiva.

La preschentaziun:

Dossier «La Veglia Confederaziun»

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=3453
www.chattà.ch

Transport da sauma sur il Gottard (1790).

Pèrs e cuntrasts

La Veglia Confederaziun, part 3: societad

■ **Sa strair, vegnir malperina e lura puspe perina, cumandar ed obedir: per tut quai han noss perdavants chattà da tuttas sorts furmas en il decurs dals tschientaners. Ch'i saja la fantschella da purs u il maister cusunz, la mungia u il Schultheiss – els tuts vivevan en ina stretga rait da relaziuns e servivan il medem mument a blers signurs: famiglia, mastergnanza, associaziun, vischnanca, fraternitad, baselgia, stadi...** Tut questas cuminanze han fixà atgnas reglas, reglas scrittas u na scrittas. Tuttas han sviluppa lur atgnas furmas da

comunicaziun e da divertiment, saja quai en la stiva da saut u a la dieta. E quai che pertutga las relaziuns da pussanza: Il grond dumber da signurs è vegni in pau a la gia pli e pli pitschen. La pussanza dals signurs medievals e da las claustras è ida en il decurs da l'Ancien Régime a las autoritads.

Agir cun plets: furmas da comunicaziun

Noss perdavants sa scuntravan sin plauns da tuttafatg differents, sch'i sa tractava da chattar furmas da convivenza. La pli schlucada era l'atmosfera en la stiva da bogn u en la taverna, sin la piazza da festa u durant la perdunanza. Qua vegniva discurre, giugà e sautà, qua vegniva la solidaritad exequida e qua naschivan inimicitias. Els deputads da dus chantuns sa scuntravan a la festa da tir – e gia era la disparta da cunfin il tema da discussiun.

Ch'els purs sa radunavan en la taverna u ils deputads a la dieta en la stiva-cumin – quasi adina sa tractava da radunanzas dad umens che decidevan davart l'avegnir da la communitad. En il temp medieval procuravan las parentellas pertutgadas u ils signurs en atna reschia ch'il dretg vegniva observà. Be plaun a plaun è la giurisdicziun ida vi sin las instanzas autoritativas. Ch'il stadi dueva reglar la convivenza dals umans na sa chapiva betg da sazez; quest patratg è sa fatg valair pir en il 16avel tschientaner. Sut la surveglianza da las famiglias regentas è sa furmada in'administraziun da las autoritads – l'emprim en las citads, alura er en ils chantuns da champagna. Quella reglava il commerzi e l'artisanat, ma sa maschadava cun ses mandats er en la vita privata: Co dastgava la dunna dal mazler sa vestgir, quant dastgava vegnir investì per las nozzas da la figlia?

Las famiglias regentas sa consideravan sco possessuras dal stadi e fixavan las reglas tenor las qualas el dueva funcziunar. Interress spezial e tradiziunals vegnivan re-

glads a moda unifurma, ils dretgs locals han stui ceder.

Pensar en territoris: il mund en la stgaffa d'actas

Tranter il 1300 ed il 1800 è la structura dal domini sa midada, dentant er la moda e maniera co che quel è vegni exequì. En il temp medieval eran ils umans sutta mess ad in u a plirs signurs – ad ina famiglia da chavaliers, ad ina claustra. Tar quest sistem persunal na regiva in potentat betg sur in territori coerent, ma el exequiva singuls dretgs en divers lieux.

En il decurs dal 15avel tschientaner è questa accumulaziun da dretgs vegnida unificada. Las cuminanze citadinas e ruralas han conquistà novs dretgs da sovranitad u cumprà tals. Uss appartegnevan ils abitants d'ina regiun determinanta ad ina citad u ad in chantun rural e stuevan sa sutta metter al dretg ch'era là en vigur. En la Confederaziun vegnivan ils uschenunads stadi territorials regids dals potentats locals citadins u rurali – en cuntradicziun per exempel cun ils pajais vischinants settentrionals, sutta mess a l'autoritad d'in prinzi. L'aristocrazia indigena ha stui desister da ses dretgs persunals. Quai na permetteva dentant betg ina democrazia en il senn modern, mabain in regiment da famiglias dominantas.

Ellas eran quellas che mettevan ils podestats ed ils funcziunaris suprims. Ellas organisavan l'administraziun en ils fatgs d'urden, da scola e da sanadad che vegnivan surpigliads dal stadi. Cun agid d'in apparat birocratic vegniva la populaziun regnida en lingia e disciplina: quai è stà l'entschatta dal stadi administrativ modern.

Lutgar per la pussanza: alianzas e conflicts

Il success economic da las citads en la Basa, ils contacts intensivs cun las citads da la Lombardia sco garants per segiras vias da commerzi – da quai profitavan enturn il 1500 ils pitschens stadis da caracter citadin u rural da la Confederaziun. Els chantuns sa segiravan vicendaivlamain cun in entir sistem da lias. Quests contracts sa drizzavan cunter inimis externs. Manegiads eran en quest temp dals chastellans e dals signuradis cuminaivels er ils subdits malcontentes.

Per administrar ils territoris cuminaivels e per pudair tractar cun l'exteriur han ins creà l'instituziun da la Dieta. Malgrà las scuntradadas regularas da ses deputads n'era la Svizra da l'Ancien Régime betg in stadi per propi, mabain in sistem da lias – e quai in fitg fragil. Adina smanatschava il conflict tranter ils chantuns evangelics e catolics. Malgrà tuttas tensiuns è la Confederaziun però restada intacta durant

lung temp; surtut las pussanzas vischinas en charplina avevan in interress da l'existenza da questa zona neutrala.

Las classes regentas da tut ils chantuns vegnivan er perina cur ch'i sa tractava da cumbatter subdits rebellants. Cunter la separaziun da las schlattainas regentas è sa dustads surtut ils purs bainstants ed ils burgais da las citads ch'eran exclus dal regim. La pli sanguinosa da tuttas numerusas rebellians ed acziuns da protesta è stada la «guerra da purs» da l'onn 1653; truppas reformadas e catolicas han batti cun forzas unidas ils rebels da la champagna.

Autopresentaziun da la pussanza

Tenuta ed egliada, vestgadira ed ensainas dals magistrats en l'Ancien Régime na laschavan nagin dubi: la providentscha divina sezza ha dà ad els la pussanza, sco privilegi e sco obligaziun. Dapertut era la pussanza dal stadi presentada a moda nunsurveaivla – en l'architettura, en simbols e gests. Las relaziuns politics da quel temp sa laschan exemplifitgar cun la citad da Berna. Quella regiva sur il pli grond territori en il nord da las Alps. Per blers observaturs valeva ella sco republica exemplara, per auters dentant sco exempel d'ina oligarchia arbitraria. En il 18avel tschientaner aveva la citad radund 12 000 abitants, entant che la cuntrada – dapi 1536 appartegneva er il pajais dal Vad latiers – dumbrava radund 400 000 persunas. Dentant mo in dumber limità rigurusement da radund 250 famiglias bernaisas aveva il dretg da seser en il cussegl ed occupava tuts posts impurtants en la regenza. Il cussegl grond (radund 300 sez) rappresentava ils dretgs dal suveran, entant ch'il cussegl pitschen (27 commembers) procurava las fatschentas da la republica. L'administraziun sa basava per la gronda part sin las instituziuns tradiziunals localas; Berna n'aveva ni l'intenziun ni il persunal necessari per endrizzar ina stricta administraziun centrala. Il territori subdit era dividì en 50 podestarias; il pajais dal Vad cumpigliava 16 da quellas.

Il podestat (Landvogt) era il rappresentant da la pussanza bernaisa. El controllava tant la giurisdicziun sco l'administraziun civila e militar da ses territoris. Senza ina stretga collavuraziun, mintgant delicata e chargiada da conflicts, cun las autoritads localas, na pudevan ils magistrats bernais betg sfurzar si lur voluntads. Lur pensum principal era da far respectar tant las leschas ed ordinaziuns localas sco las generalas.

Povradad e ritgezza

Burgamesters u cusseglers da l'Ancien Régime sa numnavan gugent «babs da la citad». Savens vegni er discurre dal «quità patern» dals regents – noziuns che derivan dal circulo da la famiglia. Faschevan ils potentats che sa laschavan titular dapertut sco «signurs grazius» vairamain er grazia cur ch'ils povers e malsaus duvravan agid?

La tendenza politica vers ina concentraziun da la pussanza è sa manifestada er en la relaziun tranter um e dunna. Lur rollas en vegnidas normadas; ina litteratura caracterisada d'ideals cristians, la «litteratura dals babs da famiglia», propagava dapi il 17avel tschientaner in maletg da la famiglia che correspundeva strusch a la realitad. Conjugal avevan da viver ensem en amur vicendaivla, avevan da fumar ina cuminanza dals bains e da trair si cuminaivlamain lur uffants. Sco chau da la famiglia valeva l'um che dueva, grazia a sia raschunavladad, diriger dunna ed uffants. Vers la consorta demussava el pazienza, essend ch'ella appartegneva per motivs morals ed intellectuels a la «schlattaina flaiivla». En realitad vegniva il mingadi da la famiglia dentant determinà da las diras relaziuns economicas. La rait sociala aveva anzas fitg largias. Tgi che crudava tras era dependent d'almosnas e da

Niklaus Friedrich von Steiger, il davos president da la regenza da la Republica da Berna. (Maletg dal 1792)

contribuziuns. Tant en la citad sco en la champagna vivevan bleras famiglias en relaziuns zunt basegnusas. Ina malsogna u in onn da magra raccolta bastavan per prender ad ellas la basa economica.

Ils povers n'eran dentant betg ils sulets che vivevan a l'ur da la societad. Tgi ch'exequiva tschertas professiuns valeva per «malundraivel» – uschia il cutsch u il carnifex, natiralmain er las prostituadas.

Da la naschientscha fin la mort

Durant la segunda mesad dal 18avel tschientaner è la populaziun s'augmentada rapidamain. Sco dapertut en l'Europa è creschida l'aspetativa da vita er en Svizra. Els motivs principals da quella revuluziun demografica è la regressiun da las anteriuras grondas epidemias, ina megla alimentaziun e novs concepts d'igiene e sanadad.

Grazia al meglier provediment ed a las megras relaziuns igienicas en la populaziun è sa sminuida la mortalitad dals uffants e dals giuvenils. En cumparegliazion cun ozendi era ella anc adina fitg gronda: En il 18avel tschientaner ha mo la mesadad da tut ils uffants cuntanschì la vegliadetgna da diesch onns. Regenzas e societads d'utilitad publica han fatg grond sforz per megliar la scolaziun dals medis e da las spenderas, per uschia er megliar il stadi da sanadad da l'entira populaziun.

Da la naschientscha fin la mort ha la baselgia cun ses rituals e sias festas accompagna la vita dal singul; nagin na pudeva viver ordaifer quest rom. La religiu cristiana controllava tuttas gruppas socialas – cumplettond la pussanza seculara e sco partenaria da quella. Dapi ils cumbats da la reformaziun a l'entschatta dal 16avel tschientaner era la Svizra dividida en territoris catolics e protestants. Mo intginas tschients famiglias gidievas – strusch tolleradas dals auters – han pudì sa mantegnair en il pajais. Batten, communiun e confirmaziun, maridaglia e sepultura eran ils segns publics da l'appartegnentscha a la communitad.

La topografia e l'istorgia han fatg da la Svizra in pajais cun numerusas diversitads e blers cuntrasts. Las differenzas tranter las

regiuns linguisticas e lur dialects, tranter ils spazis economics, confessiunals e culturals eran ed èn restadas grondas.

Cun e senza la benedicziun da la baselgia: pietusadad dal pievel

Religiun e baselgia giugavan ina rolla essenziala en la vita da noss antenats. Quest e l'auter mund eran datiers in da l'auter; spiert religius e mundan sa maschadavan e la vita da mingadi era caracterisada da rituals bier pli fitg che oz. Mintgant succedivan en baselgia chaussas fitg animadas e mintgant accompagnavan plets u gests pietus las lavurs da mingadi. Il singul uman sa sentiva sco part dal plan dal salit divin. Las istorgias raquintadas en la Bibla stevan en connex cun la vita dals contemporans e manavan vinavant fin al giuvenessendi. Dieu aveva ses egl sin tut. Tgi ch'obediva e sa sutta metteva ad el obtegneva persuerter sia protecziun, sco il subdit da la champagna che vegniva proteggi da ses signur.

Ultra da la tradiziun ecclesiastica en il senn pli stretg giugavan er tradiziuns magicas ina rolla impurtanta en la religiusadad populara. La muntada originala da bleras praticas ritualas da la baselgia è restada nunchapibla per il public, ils cunfins a la magia eran fluctuants.

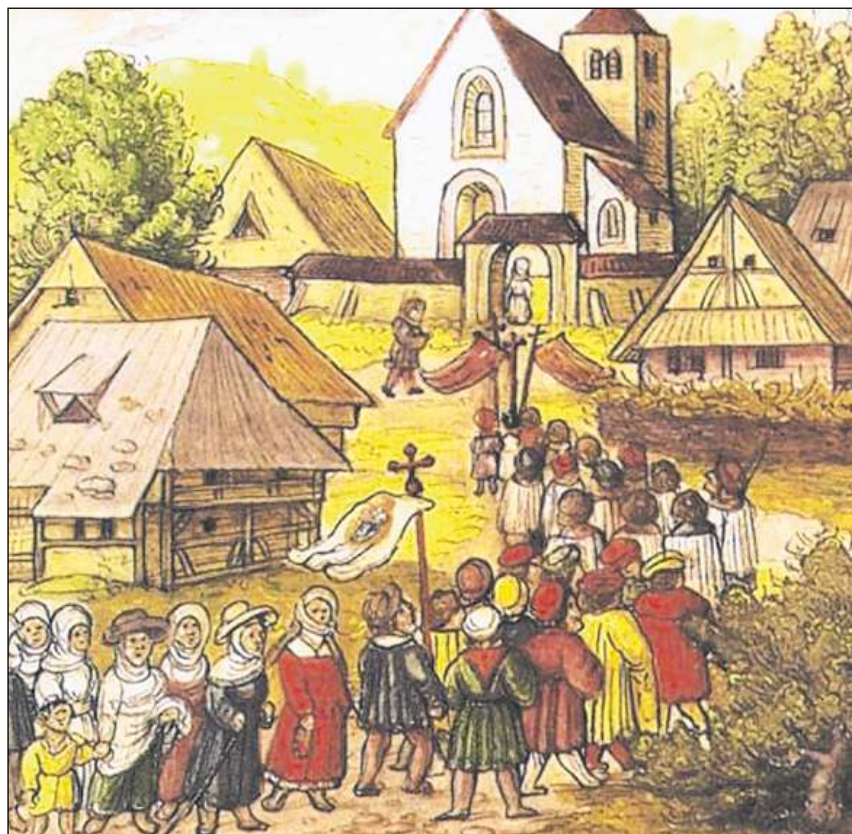
Pelegrinadis ed il cult da reliquias en connex cun ils sontgs servivan ad intents fitg concret. Els duevan purtar guariziu u proteger da malsognas, garantir la remiscun da malfatgs commess u prevenir a catastrofes. Il medem servetsch faschevan dentant er furmlas magicas e scungiraments; schizunt la Bibla vegniva considerada per in cudesch da miracles ed orachels. Pir la reformaziun e la cuntra-reformaziun han purtà novas concepziuns davart il cuntegn ed il senn da la cretta e da la vita cristiana.

La presentaziun:

Dossier «La Veglia Confederaziun»

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=3453
www.chattà.ch

Processiun en la Svizra Centrala. (Cronica da Diebold Schilling, 1513)